

УДК 316.1-057

К. А. Агаларова**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ
ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Досліджено теоретико-методологічні підходи до вивчення політико-ідеологічної ідентичності. Акцентовано увагу на соціологічних та психологічних підходах до вивчення політико-ідеологічної ідентичності. Аналізуючи різноманітні підходи, автор спирається на теорії П. Бурдьє, С. Веселовського, М. С. Ліпсета та С. Роккана, З. Фрейда, Р. Дженкінса, П. Таджфела, А. Маслоу, Р. Інглехарта, А. Кемпбелла.

У перехідних суспільствах, до яких належить і українське, проблема політико-ідеологічної ідентифікації різних груп населення стає вельми актуальною. Дослідницький інтерес до проблеми політико-ідеологічної ідентифікації спрямований передусім на вивчення особливостей формування нової політичної ідентичності, відповідного ставлення до нової соціальної системи, засвоєння нових політичних цінностей, формування якостей особистості, які відповідають характеристикам суб'єкта.

У цьому контексті особливої значущості набуває науковий, у тому числі соціологічний, аналіз політико-ідеологічної ідентифікації сучасного суспільства.

Із соціологічної точки зору проблема політико-ідеологічної ідентифікації пов'язана з вивченням соціокультурних детермінант формування політико-групових солідарностей. Аналізується залежність індивідуальної та групової політичної ідентифікації від об'єктивного економічного, соціального і демографічного статусу людей.

У зв'язку з цим актуальним видається дослідити теоретико-методологічну точку зору на проблему політико-ідеологічної ідентичності, розглянути її особливості та механізми формування.

Мета статті – дослідити основні теоретико-методологічні підходи до вивчення політико-ідеологічної ідентичності.

Дослідженню ідентичностей безпосередньо у сфері політики присвятили свої роботи С. Ліпсет, С. Роккан, А. Кемпбелл, С. Реншон, Р. Інглехарт, Г. Лассуел, О. Вишняк, С. Веселовський, М. Міщенко, В. Осовський, О. Попова, А. Ручка, Ю. Качанов, О. Резник.

Теоретико-методологічними засадами вивчення соціальної ідентифікації та ідентичності є передусім роботи З. Фрейда, Е. Еріксона, П. Бергера, Т. Лукмана, Г. Блаумера, Р. Дженкінса,

П. Таджефел, Д. Марсія, В. Ядова. Суттєвий внесок у науковий аналіз соціальних ідентичностей зробили такі вітчизняні дослідники, як В. Павленко, М. Шульга, О. Злобіна, В. Тихонович, С. Макеєв, С. Оксамитна, О. Швачко, О. Симончук та ін.

Поняття політико-ідеологічної ідентичності охоплює широкий спектр ставлення людей до політичної системи в цілому, до політичних інститутів, до основних правил та принципів взаємовідносин людини, суспільства та держави.

«Політико-ідеологічна ідентичність – це процес солідаризації індивіда з певною політичною спільнотою, змістом та ідеологією соціальної групи, її політичними символами» [1, с. 104].

Сьогодні існує значна кількість теорій ідентифікації, що, перш за все, обумовлено міждисциплінарним характером цієї проблеми. Залежно від того, які фактори у формуванні ідентичності визнаються першочерговими – соціальні чи індивідуальні, можна виділити соціологічний і психологічний ракурси їх аналізу.

На сьогодні одним із найвпливовіших серед соціологічних підходів залишається загальносоціологічний підхід П. Бурдьє.

Бурдьє акцентує увагу на активній позиції соціального «агента», залученого до мережі соціальних взаємин, у рамках яких він прагне розширити «поле» свого впливу – мережу між об'єктивними позиціями соціальних діячів, яка існує незалежно від індивідуальної свідомості та волі. Соціальний «агент» досягає цього завдяки «габітусу», який є своєрідним «символічним капіталом», набутому соціальному статусу й індивідуальним можливостям. «Габітус – це ментальні або когнітивні структури, за допомогою яких люди живуть у соціальному світі, спрямовуються у своїх діях, це набір схем, через які люди сприймають, розуміють і оцінюють світ. Габітус формується в результаті тривалого зайняття певної позиції, розташування в соціальному світі. Ця позиція залежить від індивідуальних, неповторних рис людини. Групи й спільноти, з якими індивід ідентифікується, наділені подібними габітусами» [1, с. 59].

Ідентифікація індивіда з великою соціальною групою – це один із різновидів політико-ідеологічної ідентифікації. Макрогрупова ідентифікація впливає на формування політичних преференцій. Зазначимо, що такі симпатії не формують чітку політико-ідеологічну ідентичність, а лише окреслюють межі її вибору. Наприклад, люди, які ідентифікуються з групою власників, наврядчи ідеологічно будуть ідентифікуватися з партіями чи групами, які будуть закликати скасувати приватну власність, підвищити податки на прибуток тощо.

Габітус не є фіксованим, а в сучасних суспільствах групова ідентифікація особистості здебільшого є плюралістичною, тому індивід ототожнює себе не з однією, а з кількома великими

групами: етнічною, мовною, демографічною, регіональною, поселенською, професійною, культурною, конфесійною тощо. Тому вибір політичної орієнтації пов'язаний із відносною значущістю однієї із цих груп для суб'єкта: на нього впливає ідентифікація з тією групою, з якою він зараз відчуває найбільшу психологічну близькість. Пріоритет групи також залежить від соціально-структурних характеристик політичної культури країни. Зокрема, С. Веселовський зазначає, що громадянська ідентифікація мешканців України безпосередньо пов'язана з політичними преференціями [1, с. 19]. Тобто знову референтна група справлятиме вплив на формування політичних орієнтацій індивіда.

Відповідною цим підходам є соціологічна (статусна, соціально-демографічна) теорія електоральної поведінки М. С. Ліпсета та С. Роккана. Вони обґрунтували «генетичну модель» формування партійних систем і відповідних груп виборців, виділивши чотири типи соціальних розмежувань, які найбільшою мірою впливають на політико-ідеологічну ідентифікацію: між власниками і робітниками; між містом і селом; між різними етнокультурними та релігійними групами; між центром та периферією. Так, у розвинених країнах із високим рівнем життя і, головне, соціальною однорідністю населення (Велика Британія, країни Скандинавії) класово-статусні чинники доволі сильно впливають на політичну ідентифікацію й електоральну поведінку. А в країнах, де історично склалися суттєві етнокультурні та релігійно-конфесійні розбіжності (Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Австрія, меншою мірою Франція та Німеччина), більшим є вплив релігійно-етнічних чинників [1, с. 154–157].

Соціально-психологічний підхід дозволяє активізувати питання про взаємодію процесів ідентифікації з базисними потребами особистості в самозбереженні, самоствердженні, самовираженні, з потребою в захисті від оточуючих, із потребою включення особистості в соціум, а також із потребою відлучення від нього.

Проблему ідентифікації особистості найпереконливіше сформулював З. Фрейд. Він вперше ввів до категоріального апарату психології поняття «ідентифікація» [1, с. 133]. На певному етапі (а саме віком від п'яти до семи років) для приборкання так званого Едіпового комплексу хлопчик починає ідентифікувати себе із батьком, опановуючи конгломерат ціннісно-моральних норм, установок, моделей статевої поведінки, які вимагуються для нього і які означають бути чоловіком [1, с. 130].

Пізніше Фрейд почав використовувати поняття «ідентифікація» для аналізу групових явищ [1, с. 130]. Він вважав, що позитивне ставлення до представників власної групи й негативне

ставлення до членів інших груп – це одне й те саме явище, а механізми формування групової згуртованості і групової ворожості пов'язані з Едіповим комплексом.

Амбівалентне, подвійне, емоційне ставлення хлопчика до батька (любов і ненависть) переноситься на соціальну взаємодію: прихильність до батька та ідентифікація з ним трансформуються в ідентифікацію з лідером своєї групи та прихильність до її членів, а почуття суперництва, ворожості та агресії переносяться на членів «чужих» груп.

Ідентифікація з лідером групи, зокрема і політичної, є згідно з Фрейдом підґрунтям формування групи й одним із пізніх варіантів подолання Едіпового комплексу. Отже, політичні відносини у класичному психоаналізі трактуються як результат опрацювання індивідуально-мотиваційних чинників.

Представники символічного інтеракціонізму акцентували увагу не тільки на чітко встановлених суспільством рольових позиціях, а й на їх активному конструюванні: ідентифікація індивіда – це безперервний комунікативний процес, під час якого індивід розрізняє об'єкти, оцінює їх, надає їм значення і вирішує, як діяти на основі цих значень. Саме під час символічної взаємодії соціальні явища набувають сенсу, а об'єкти – значення.

Емпірично цей підхід можна застосувати за допомогою тесту Куна-Макпартленда «Хто Я», в якому респондент, розмірковуючи над власним набором ідентичностей, може використати як традиційні рольові конструкції, так і сконструйовані ним самим [1, с. 136].

Представник «процесуального інтеракціонізму» Р. Дженкінс вказує подібність процесів ідентифікації та соціальної ідентифікації. Він вважає, що їх слід розглядати як два боки одного процесу. Уявлення про «Я» як про постійний синтез одночасно внутрішніх самовизначень і зовнішніх визначень людини «значущими іншими» послугувало вихідним для створення Дженкінсом «моделі зовнішньо-внутрішньої діалектики ідентифікації» як процесу, в якому створюються обидві ідентичності – особистісна та соціальна [2, с. 31–43].

Суттєвим є виокремлення Дженкінсом понять «номінальна ідентичність» та «віртуальна ідентичність». Номінальна ідентичність – це своєрідна «маска подібності», яку можуть носити всі, й так звана «парасолька солідарності», під якою всі можуть сховатися. Подібність – це соціальна конструкція символів. Під загальною «парасолькою» символів може критися розмаїття. Натомість реальна практика в спільноті, коли подібність стає реальною, – це віртуальна ідентичність, яка може бути нескінченно індивідуальною. Тобто головна відмінність між цими по-

няттями полягає в тому, що люди можуть поділяти однаково номінальну ідентичність, але вкладати різний зміст у цю ідентичність, отже, й поводитися по-різному [1, с. 65].

Доробок Дженкінса можна використати для різних електорально-поведінкових парадоксів, які трапляються у політичній практиці. Наприклад, в одній ситуації спрацьовує номінальна ідентичність, а в іншій, близькій за хронологією, – віртуальна. Постає питання, як і якими засобами особистість задовольняє потребу в різноманітних ідентичностях [1, с. 65].

Найвагомішим внеском символічного інтеракціонізму в розвиток проблеми ідентифікації є концепція соціальних ролей як структурного компонента особистості. Засвоєна соціальна роль немовби моделює її потреби та очікування і стає своєрідною призмою, крізь яку індивід сприймає суспільно-політичну діяльність. Наприклад, на пострадянському просторі частина населення дотримується реформістської орієнтації, оскільки бачить у нових різновидах діяльності й способі заробітку, пов'язаних з реформами, засіб подальшого комфорту та поліпшення матеріальної бази сім'ї.

Великі можливості для пояснення механізмів соціальної ідентифікації закладені у когнітивній психології. Теорія соціальної ідентичності П. Таджфела вказує на істотний вплив концептуалізації, осмислення і спрощення соціальних взаємозв'язків у зрозумілих категоріях [2, с. 43–50]. Згідно з цією теорією існує три когнітивних процеси: соціальна категоризація, соціальна ідентифікація та соціальне порівняння.

Таджфел вважав, що кожному індивідові властиво членувати світ на категорії взагалі й на соціальні категорії зокрема, тобто здійснювати соціальну категоризацію. При цьому індивід намагається співвіднести самого себе з виокремленими категоріями і вписати себе в систему, тим самим ототожнюючи себе з певними соціальними групами, тобто здійснюючи соціальну ідентифікацію. Сукупність усіх соціальних ідентифікацій, які використовує індивід під час самовизначення, називають соціальною ідентичністю. Це положення доцільно використати в нашому дослідженні, тому що індивід може здійснювати кілька політичних ідентифікацій, внаслідок чого формується певна загальна політико-ідеологічна ідентичність.

Ще один механізм ідентифікації особистості запропонували представники «гуманістичної психології». Представник цього напрямку А. Маслоу виокремлює п'ять типів потреб людського існування, що розміщені на відповідних ієрархічних рівнях. Спираючись на погляд А. Маслоу, Р. Інглехарт досліджує потреби особистості як такі, що мотивують процес політико-ідеологічної ідентифікації.

Соціально-психологічний підхід також знайшов відображення в теорії експресивної поведінки виборців або теорії «ідентифікації з партією», розробленій колективом дослідників Мічиганського університету під керівництвом А. Кемпбелла [2, с. 50]. Відповідно до цієї теорії прихильність індивіда до певної політичної партії або політичного лідера пояснюється сильною психологічною потребою виявити свою належність до тієї чи іншої групи. Норми такої прихильності формуються під час політичної соціалізації у сім'ї, найближчому оточенні. Тому індивід у країнах з усталеною демократичною системою виборів часто голосує за ту партію, за яку голосували його родичі, найближчі друзі. Ідентифікація з партією виступає як важлива індивідуальна цінність, всупереч якій людина не піде, навіть якщо цього вимагатимуть її власні інтереси. Проведені у США соціологічні дослідження довели, що виборці нерідко приписують власні уподобання партіям, з якими вони ідентифікуються, і зовсім не переймаються тим, чи відповідають їх власні уявлення реальності.

Таким чином, аналіз соціально-психологічних підходів до проблеми політико-ідеологічної ідентичності дає підстави для таких висновків:

- політико-ідеологічна ідентичність зумовлена глибинною потребою особистості у визнанні з боку «значущих інших», у груповому захисті, вже з боку «своїх» – референтних політичних груп і спільнот;
- ідентифікація з політичними групами, партіями є результатом не тільки міжособистісної, міжгрупової взаємодії, а й категоризації, осмислення безпосередніх чи опосередкованих взаємовідносин між групами і спільнотами в доступних індивідові поняттях.

Соціально-психологічні підходи зосереджені на аналізі, передусім, внутрішніх детермінант політико-ідеологічної ідентичності особистості.

Натомість соціологічний підхід до аналізу політико-ідеологічної ідентичності дає підстави звернутися й до зовнішніх детермінант цього процесу. На користь цього свідчать наступні положення даного підходу:

- суспільство встановлює індивідові соціально-політичні рамки солідаризації;
- соціальний статус та класова ідентичність особи визначають політико-ідеологічну ідентичність;
- індивід ототожнює себе із кількома групами, найзначуща з яких справлятиме вирішальний вплив на політико-ідеологічну ідентичність;
- значущість групи залежить від особливостей соціальної структури суспільства.

У цілому аналіз різних теоретичних підходів свідчить, що кожна окрема теорія не здатна цілісно пояснити всі особливості політико-ідеологічної ідентичності індивіда. Тому виникає необхідність теоретичного синтезу і взаємодоповнюваності різних теорій у поясненні цього феномена, звернення як до зовнішніх, так і до внутрішніх чинників формування й актуалізації політичних ідентичностей.

Список літератури: 1. Резник О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / Олександр Резник. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. – 184 с. 2. Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова ; С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 258 с.

Надійшла до редколегії 27.08.2011

Исследованы теоретико-методологические подходы к изучению политико-идеологической идентичности. Акцентировано внимание на социологических и психологических подходах к изучению политико-идеологической идентичности. Анализируя разнообразные подходы, автор опирается на теории П. Бурдье, С. Веселовского, М. С. Липсета и С. Роккана, З. Фрейда, Р. Дженкинса, П. Таджфела, А. Маслоу, Р. Инглхарта, А. Кемпбелла.

The theoretical-methodological approaches to studying of political-ideological identity are investigated. The attention is focused on the sociological and psychological approaches to studying of political-ideological identity. Analysing various approaches, the author leans on the theories of P. Burde, S. Veselovski, M. S. Lipset and S. Rokkan, Z. Freud, P. Tadgefel, R. Dgenkins, A. Maslow, R. Inglxart, A. Kempbell.

УДК 340.1

О. І. Деменко

СТУДЕНТСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Встановлено та проаналізовано особливості студентства як окремої соціальної групи. Зроблено висновок про те, що правосвідомість студентства обумовлена специфічними рисами цієї соціальної групи.

Студентство становить достатньо велику суспільно-демографічну групу в Україні. Воно, на відміну від інших соціальних груп, швидше оволодіває новими знаннями, професіями і спеціальностями, необхідними в умовах трансформації суспільства, є головним носієм інтелектуального та фізичного потенціалу нації, виступає, по суті, єдиним джерелом поповнення трудових ресурсів нашої держави.

Як відносно самостійна соціальна група, студентство є суб'єктом групової правосвідомості. У свою чергу, саме правосвідомість студентської молоді являє собою основний чинник

© Деменко О. І., 2011